

(2004) Porubské noviny, 10, prvá časť, č. 38, 4-5, druhá časť, č. 39.

Rozhovor pre Porubské noviny

Otázky staval šéfredaktor Porubských novín Dušan Migal'a

I. Rozhodujúce roky

„Každý človek má svoje curriculum vitae. Aký bol ten Váš po maturite v Liptovskom Mikuláši?”

Ak budete súhlasiť, nerád by som svoje curriculum vitae začínal až od svojej maturity. Curriculum znamená po latinsky „beh“. Bežíme životom od narodenia až do smrti. Ibaže to nie je beh rovnomernou rýchlosťou; behom života sa neustále spomaľuje. Nakreslený na papieri by hádam mohol vyzeráť ako logaritmickú krivku: ak v prvom desaťročí života ubehneme 100 kilometrov, v druhom už len 50, v treťom 25, v štvrtom 12 a pol... Lahko sa dá odvodiť, že vo ôsmej dekáde života už sa len šuchtáme: za desať rokov neurobíme ani len celý kilometer. Keď krivku naopak extrapolujeme k začiatku, v prvých dňoch a týždňoch po narodení bežíme astronomickou rýchlosťou: počiatky životnému behu by sme museli merať svetelnými rokmi. Ba vlastne začiatok by sme mali rátať nie od narodenia, ale od počatia. Táto rýchlosť určuje potom aj náš biologický čas. Z hľadiska biologického času strávime v tele matky, ako embryá, 99% celého svojho života. Paradoxne, ako sa s vekom beh životom spomaľuje, subjektívne máme pocit, že sa čas zrýchľuje – starému človeku čas uteká veľmi rýchlo. Ale to je práve tým, že pri takom už len pomalom vlečení sa životom nových zážitkov je do roka už celkom málo.

Hovorím to preto, lebo tie prvé roky života po narodení, ba dokonca možno prvé minúty a hodiny, ale aj tie týždne a mesiace pred narodením, sú pre život človeka najdôležitejšie. Vtedy vzniká jeho trvalá podoba. Ak by som mal použiť analógiu s počítačom, vtedy sa človek zmontováva ako počítač z jednotlivých súčiastok, vtedy sa tvorí jeho hardvér. Keď je počítač takto hotový, potom sa už doň vkladajú iba programy, softvér – lenže vieme dobre, že vlastnosti počítača, jeho výkonnosť, jeho pamäťová kapacita atď. sú primárne určené hardvérom, nie softvérom.

Ako si spomínate na ranné detstvo?

Umelci dávno vytušili, že človek je vyformovaný detstvom. Náš rodák, básnik Milan Rúfus, to opakovane vyjadruje vo svojich básniach i esejach. Počiatkom 20. storočia psychiater Sigmund Freud na tomto tvrdení postavil celé svoje učenie, psychoanalýzu. Dnes je tento názor solídne vedecky podložený: Výstavba ľudského mozgu, teda vytváranie jeho hardvéru, pokračuje ešte dlho po narodení, pričom prvé zážitky rozhodujú o tom, aké štruktúry sa natrvalo vytvoria a aké vôbec nie. Tieto štruktúry sú základom celého budúceho správania. Etológ Konrad Lorenz nazval takéto definitívne uloženie základných foriem správania do živočíšneho mozgu imprintingom, vpečaťovaním. Vo vývine človeka existujú citlivé obdobia, voláme ich kritické periódy, kedy dochádza k imprintingu. Zdá sa, že dve kritické periódy sú zvlášť dôležité: prvou sú prvé mesiace a roky, skôr ale už aj tie prvé minúty, po narodení – vtedy sa buduje emocionálna, citová kostra človeka. Aká sa v tomto období vytvorí, ostane na celý život. Niektorí sa stane hrubým, necitlivým, nespokojným, závistlivým, zakomplexovaným, niektorí získajú schopnosť tešiť sa aj z drobnej každodennosti,

vedieť sa vžiť do citov iných ľudí; tu sa možno vpečatuje do dieťaťa ctižiadosť, potreba úspechu a výhry, zmysel pre fair play alebo sklony ku klamanu a podvádžaniu. Samozrejme, aj dedičné dispozície sú dôležité, ale o nich nechcem teraz hovoriť. Druhá dôležitá kritická perióda je okolo puberty – v nej sa do ľudského mozgu natrvalo vkladajú symbolické hodnoty, napríklad svetový názor, vlastenectvo, základné predstavy o zmysle vlastného života. Myslím, že z týchto poznatkov sa dá ľahko odvodiť, aké podstatné, ba rozhodujúce v živote človeka sú dve spoločenské inštitúcie, ktoré hlavne určujú, čo sa do dieťaťa a adolescenta vpečatí – rodina a škola.

Tretia otázka: rodina.

Moje detstvo asi silno ovplyvnili starí rodičia z matkinej strany, s ktorými sme žili v spoločnej domácnosti. Starý otec bol onen Ján Broska, kurátor a kostolník, o ktorom ste už viackrát písali v Porubských novinách. Doteraz ostal tak trochu porubskou legendou: keď za prvej svetovej vojny chcela vojenská vrchnosť vziať z veže zvon (zo zvonov sa vtedy odlievali kanóny), bol ochotný sa nechať zastreliť, ale zvesiť zvon nedovolil. Muž prísnych životných zásad, taký ten klasický luteránsky puritán. Keď na svitaní dojel kravu, bolo počuť, ako si v maštali pospevuje „Aj již vychází slunéčko, chvál Pána, hned z rána, neb byl tvá ochrana, má dušičko“; nedeľný obed rodina začínala modlitbou; a každý večer pred spaním čítal si nábožné texty zo starobylej knižky „Života studnice“. Bol znalý sveta: tak, ako mnohí iní jeho vrstovníci, za mladi ako murár staval Budapešť. Keď som s ním ako chlapec chodil kosiť trávu na Liešťu, na Bánove lazy či Pod skalú, po ceste mi recitoval zemepisné poznatky, čo sa v ľudovej škole museli učiť naspamäť: „Od mestečka Ružomberok blížime sa k mestečku Liptovský Svätý Mikuláš, na ktorý nás upozorňujú dymiace komíny garbiarní...“ Väčšinou sme kosievali len my dvaja - kosil som nerád, strašne som sa pritom nudil. Doteraz ma vôňa sušeného sena neomamuje, ale vyvoláva vo mne nepríjemné pocity. Najsladšie bolo povinné poobedňajšie zdriemnutie si v tóni pod lesom, po tom, čo sme skonsumovali halušky a zapili kyslým mliekom, čo nám stará mama priniesla na lúky k obedu.

Stará mama, drobná, útlučká, s krivými nôžkami, bola človekom nesmiernej láskavosti a dobroty. Keď som chodil do školy, občas mi, tak trochu tajne, uvarila ráno jedno vajíčko na tvrdo, a nikdy nezabudla dodať, že keď zješ jedno vajíčko, to ani čo by si zjedol pol kila mäsa. Slipek behalo po dvore habadej, ale vajcia boli vzácne; vari dva razy do týždňa ich nosila, spolu s mliekom a smotanou, kunštaftom do Mikuláša. Cestu do Mikuláša, ako sa vravelo „cez pole“, popri povestnej vrbke na Nižodraží, dokázala ubehnúť za pol hodiny. Za celý deň si nesadla. Unavená, zaspávala večer za kuchynským stolom nad „Života studnicou“, čo vždy starého otca poburovalo: taká neúcta k Písmu, čítať a pritom spať! V kuchyni spoločne zdieľali jednoduchú úzku posteľ. Aj v nej zomrela, so starým otcom po boku do poslednej minúty. On sám odišiel zo života spôsobom, ktorý ma doteraz naplňuje úctou. Ba skôr úžasom. Krátko po jej smrti ochorel uprostred leta na banálne prechladnutie. Iste by sa bol z neho, ako doteraz vždy, ľahko dostal. On si ale povedal, že žiť stačilo, a že treba skončiť. Zišiel z postele, vybral sa do maštale rozlúčiť sa s kravkou a barancami, pohladil ich, prežehnal. Potom zaľahol, a za dva dni bol mŕtvý.

Štvrtá otázka: Otec.

Otec bol mimoriadnou osobnosťou. Narodil sa v jednej z tých málo porubských sedliackych domácností, kde rodina mala aj kone – u Kováčov z vršku. Vychovávala ho, spolu s jeho mladšími bratmi, prísna macocha. Bývali v jedinej izbe. Uvarenú švábku suchú naložila mamka do vandlíka, zaliala kýškou, chlapci zasadli okolo vandlíka, v ruke drevené lyžice a pretekali sa, kto si stihne naplniť bruško. Ako dvanásťročný už chodieval zväzať drevo z Jánskej doliny – to bola ťažká, a aj nebezpečná, robota aj pre zrelých chlapov. My starší si ešte pamätáme porubských gazdov, čo krivali, lebo sa dokaličili pri zväžaní dreva.

Chlapča sa ale v ľudovej škole dobre učilo a tak ho dali do Mikuláša do meštianky, polgárky. Bol vari prvý z Porubänov, čo na nej, dokonca celé tri roky, študoval (po maďarsky). Neminul ho ale ani osud iných porubských mláďencov: jedno či dva letá murárčil v Budapešti.

S takýmto chabým vzdelaním dokázal si ambiciózny chlapec urobiť po prvej svetovej vojne v Bratislave kurz murárskeho majstra, naučil sa robiť plány budov a začal, s porubskými murármi a tesármi, stavať rodinné domy po Liptove a po Spiši. A samozrejme aj v Porube. Ešte stále je v dedine hodne domov, ktorých plány on vyhotovil a aj ich stavbu zorganizoval a riadil. Ako ste v Porubských novinách už písali, obe najvýznamnejšie stavby v Porube, evanjelický kostol a kultúrny dom, vyprojektoval on. Zadarmo, rovnako ako tí, čo ich potom stavali.

Ale aj táto práca sa mu málila. Prestavil svokrov dom a pre svoju ženu, moju mamu, urobil v ňom predajňu, „obchod s miešaným tovarom“. Ani to ho neuspokojilo. Takto vyzeral jeho pracovný deň vo vrcholných rokoch jeho života, koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov minulého storočia: Ráno o piatej hodine nasadol v Okoličnom na osobný vlak a odviezol sa do Popradu. Tam robil na okresnom úrade cestmajstra – projektoval a riadil stavbu ciest na Spiši. Doteraz väčšina asfaltiek na Spiši má svoj prvý podklad z jeho čias. Po skončení osemhodinovej šichty v Poprade sa vrátil domov. (Do Okoličného i späť sa vtedy chodilo pešo.) Pomáhal mame v obchode, ba sem-tam, aj keď zriedkavo, prišiel s kosou pomôcť nám so starým otcom pri kosení. V nedeľu zasadol doma za stôl a precíznymi ťahmi zhotovoval plány rodinných domov – aj svoju prácu murárskeho majstra vykonával naďalej. Ani to nestačilo: po mobilizácii československej armády proti Nemcom v roku 1938 stal sa ešte aj starostom obce. Funkcie sa vzdal, nie preto, že by to na neho bolo priveľa, ale z múdrosti, ktorú by som nazval priam štátnickou, len čo Nemci začali vojnu so Sovietskym zväzom. Ktovie, ako by bol pri svojej povahe skončil. Funkcie starostu sa potom ujal jeho ujeck, Peter Niňaj. Muž, ktorý za povstania a po ňom mnohokrát riskoval svoj život, mnohých Porubänov zachránil a zaslúžil sa o to, že nik z mikulášskych židov, čo sa ukrývali po porubských pivniciach a humnách, nebol Nemcom prezradený. Asi aj zabránil vypáleniu dediny Nemcami; veď Smrečany, z druhej strany Váhu, ľahli popolom. Jeho syn, Miroslav Niňaj, ktorý Vám už párkrát napísal pôsobivé príspevky do Porubských novín, by veru mal o tomto období, a o tichom hrdinstve svojho otca, vydať písomné svedectvo.

Piata otázka: Škola.

Trojtriedna ev. a. v. ľudová škola v Porube mala na moje formovanie nemenší vplyv ako rodina. Legendárna pani učiteľka Alžbeta Jašková, ktorej obetavo pomáhala jej sestra, „slečinka“ ako ju Porubänia volali, ma naučila čítať a písať, ale asi aj vstúpila do mňa základy slušného správania i morálky. Z výchovných dôvodov nám občas udeľovala „kicky“: párkrát mierne udrela na končeky prstov lieskovou paličkou, ktorú sme jej my chlapčiská sami, celkom s potešením, pomáhali vyrobiť. Zmýšľanie dediny, jej „ideológiu“, predstavovali v časoch mojej mladosti tri hlavné zložky: zbožnosť, národovectvo a sociálne cítenie (komunisti a sociálni demokrati mali počas prvej ČSR v dedine politickú väčšinu). Súčasťou zbožnosti bola aj úcta pred učiteľmi a najmä farármi. Tí z nás, čo sa dobre učili a boli ctižiadostivejší, celkom prirodzene si predstavovali, že sa vyučia za farárov. Farári v očiach dediny, a samozrejme tým aj nás detí, predstavovali vrchol vzdelanosti a múdrosti. Veď aj prvý maturant z dediny, Ján Agnet, išiel študovať teológiu. Keď bol, ako prvý porubský absolvent vysokej školy, vysväcovaný za kňaza, bola to asi najväčšia slávnosť, akú dovtedy Poruba zažila. Národovectvo sa zas prejavovalo v úcte k písomným textom, k literatúre vôbec. Ak už nie byť farárom, tak byť spisovateľom a básnikom – to boli méty našej mladosti. S chlapcami o pár rokov staršími, Milanom Rúfusom a mojím bratrancom Dušanom Kováčom vytvorili sme si trojčlenný „Rázusov kultúrny spolok“. Jeho poslaním bolo pestovať literatúru, tak ako voľakedy štúrovci, či po nich rázusovská generácia. Dali sme si aj

básnické mená, Milan, najstarší, predseda spolku, sa volal Pravdoslav, Dušan Horymil a ja Rodolub. Starý otec, samozrejme, sa už tešil, aký zo mňa bude farár. Otec, technicky talent, ba možno technický génus, bol by chcel mať zo mňa niečo iné: svetovo presláveného architekta – veď tak asi voľakedy sníval sám o sebe. Ja však, ako šesť- či sedemročný ešte s predstavou farárskej kariéry, som sa ako deväťročný videl skôr v pozícii nového Martina Rázusa.

A potom, v jeden májový deň, sa niečo radikálne zmenilo. Mali sme v škole slávnosť na pamiatku Milana Rastislava Štefánika, slávneho slovenského hvezdára. Spievali sa vlastenecké piesne, recitovali básničky, a slávnostnú reč mal pán učiteľ Ján Vaško. Na konci prejavu povedal slová, ktoré sa možno stali v mojom živote rozhodujúcimi: „Štefánik bol veľkým vedcom. Nik z vás Porubänov nikdy takým nebude.“

Doteraz si ešte pamätám onen dramatický okamžik. Ani čo by niekde vo mne blesk udrel a silno zahrnelo. V duchu vo mne čosi zaprotestovalo: „Mýlite sa, pán učiteľ. Ja sa stanem druhým slovenským Štefánikom.“

Bolo to detsky naivné, ale krásne. Nuž, druhým Štefánikom som sa nestal – rástol som do nepravnej doby. Ale čosi sa vo mne vtedy natrvalo zmenilo. Hádám ani niet lepšieho príkladu na imprinting, ako je táto epizóda môjho života.

Šiesta otázka: Gymnázium.

Ale definitívne sa o mojej životnej ceste rozhodlo asi na mikulášskom gymnáziu. Bola to dobrá škola, ktorej základy položili obetaví českí profesori. Jeden z nich, Oldřich Nuska, bol naším triednym od prvej po ôsmu triedu. Učil nás dejepis a zemepis. Ako iní profesori, vstupoval do triedy v slávnostnom civilnom obleku (za celých osem rokov v tom istom), už ako jedenásťročným prvákom nám vykal – ja som bol v triede najmladší, mal som len desať, lebo som šiel na gymnázium už zo štvrtej triedy ľudovej školy – a bral nás ako svojich partnerov. V jedno pekné jesenné ráno na začiatku štvrtého ročníka začalo vyučovanie iným spôsobom. Mali sme prvú hodinu chémie. Do triedy vstúpil pán v bielom plášti, prehodil iba pár slov, položil na stôl pred seba misku s vodou a otvoril tmavú fľašku, čo so sebou priniesol. Z fľašky pinzetou vytiahol kúsok podivnej šedej hmoty a hodil do vody. Nastal výbuch a z vody vyšľahli plamene. Nad nimi stál tento pán v bielom plášti ako mág. Toto je chémia; ona skúma tajomstvá sveta, povedal. Český profesor Jan Šafránek – tak znelo jeho meno – ma v tomto krátkom okamžiku definitívne priviazal k chémii.

Chémia sa stala mojím životným osudom. I vtedy, keď mi slúžila k výskumu chemických základov života – v podobe biochémie – i dnes, keď si staviam komplexnejšie otázky o ľudskej prirodzenosti, o dynamike spoločnosti, o povahe politiky, o technike vzdelávania, o ľudskom šťastí. Základom môjho prístupu k výkladu sveta je stále biológia a pod ňou ešte, celkom na spodku, chémia.

II. Domov a svet

Veda sa stala Vaším osudom. Priblížte, prosím, oblasť Vášho výskumu.

Na robenie vedy sa najprv, samozrejme, treba vyučiť. Mal so veľké šťastie na školu i na učiteľov. Dnes už ani neviem prečo, ale po maturite som sa prihlásil na štúdium nie do Bratislavy alebo Košíc, ako ostatní spolužiaci, ale do Prahy. Bolo to jedno z najlepších rozhodnutí môjho života. Na Prírodovedeckej fakulte Karlovej univerzity v Prahe – tá časť, na ktorej som študoval, bola behom môjho štúdia premenovaná na Matematicko-fyzikálnu fakultu – vyučovali špičkoví odborníci českej vedy. Fyzikálnu chémiu ma napríklad učil muž, ktorý je doteraz jediným československým vedcom, čo dostal Nobelovu cenu za vedu, Jaroslav Heyrovský. No mojím hlavným učiteľom bol Arnošt Kleinzeller. Ako medik utiekol pred Nemcami, skôr ako vypukla druhá svetová vojna, do Anglicka a tam vyštudoval

biochémiu pod vedením najlepších biochemikov sveta. Jeden z nich, Hans Krebs, tiež bol vyznamenaný Nobelovou cenou. V jednej svojej autobiografickej eseji Krebs zhotovil akýsi rodostrom, z ktorého bolo zrejmé, že aj jeho učitelia boli nositeľmi Nobelových cien. Dalo sa z toho vyvodiť, že v budúcnosti Nobelove ceny dostanú i jeho žiaci.

Kleinzeller urobil ako mladý človek v Anglicku niekoľko zásadných objavov. No k Nobelovej cene sa nedopracoval. Po vojne sa vrátil do Prahy, tam zapadol do malých pomerov plných nevraživosti a závesty, v dobe politického súdneho procesu so Slánskym musel opustiť pražskú techniku a po biede ho umiestnili na univerzite, ale do podradného postavenia. Musel zápasit' o prežitie, často aj nevyberanými prostriedkami, na bádanie už veľa času ani energie nemal. Ale pár z nás, čo sme sa stali jeho bezprostrednými žiakmi, dokázal zapáliť pre vedu a naučil nás prvotriednemu anglickému biochemickému mysleniu. Môžem teda bez prehánania povedať, že som mal za učiteľov dvoch nositeľov Nobelovej ceny, Heyrovského a Krebsa.

Je pravdou, že ste boli kandidátom na Nobelovu cenu?

Kým na otázku odpoviem, musím zrekapitulovať, čo nasledovalo po mojom skončení štúdia na Karlovej univerzite. Ostal som na doktorandskom štúdiu v Prahe – vtedy sa to nazývalo ašpirantúra – sčasti na univerzite, sčasti v Československej akadémii vied. Kleinzeller bol mojím školiteľom, ale v akadémii som sa veľa naučil aj od iných popredných českých vedcov. Po troch rokoch, po skončení ašpirantúry, Kleinzeller na mňa naliehal, aby som ostal pracovať u neho v Prahe. Vo mne sa však neústupčivo hlásilo moje slovenské národovectvo – spomenul som už, že som naň bol v detstve imprintovaný ľudovou školou v Porube i mikulášskym gymnáziom. Rozhodnutý som bol budovať biochémiu na Slovensku, na Univerzite Komenského v Bratislave. Z ničoho, od začiatku – vtedy ešte, v druhej polovici päťdesiatych rokov minulého storočia, biochémie na Slovensku nebolo. Znovu som mal ohromné šťastie: rýchlo sa mi podarilo vychovať zo svojich študentov oddaných, zapálených a pracovitých spolupracovníkov. Ani desať rokov netrvalo, aby sme sa stali svetovo uznávaným pracoviskom. Už nie my od sveta, ale svet od nás sa chcel učiť – pozvaný som bol za hosťujúceho profesora na univerzity vo Francúzsku, Nemecku a Spojených štátoch amerických. Keď som sa v roku 1970 vrátil z dlhého pobytu v USA, mali sme už v Československu ruské okupačné vojská a práve sa rozbehli politické čistky na univerzite. Z Univerzity Komenského ma vyhodili, spolu so mnou musela odísť aj väčšina mojich mladých spolupracovníkov, pracovisko bolo celkom zlikvidované. Bol som rád, že som sa mohol uchýtiť ako obyčajný chemik v psychiatrickej liečebni v Pezinku. Tam ale namiesto vedeckého výskumu stala sa mojou pracovnou náplňou vyšetrowanie krvi a moču duševne chorých.

Už som pol roka každodenne dochádzal autobusom z Bratislavy do Pezinka, morený ťažkými, často skoro samovražednými, depresiami zo zmareného života, keď sa po Československu i susedných krajinách rozšírila správa, že niekoľko významných vedeckých skupín zo sveta navrhli naše pracovisko na Nobelovu cenu. Zrejme nevedeli, že pracoviska viacej niet. Objektívne si myslím, že v tú dobu ešte naše práce nedorástli na Nobelovu cenu, takže by sme ju asi neboli vtedy dostali, ale zdá sa mi byť skoro istým, že by sme sa k nej boli dopracovali, keby nás neboli hlúpo, nezmyselne, absurdne povyhadzovali z univerzity a znemožnili nám v práci pokračovať.

V čom spočívala podstata týchto objavov?

Možno to bude znieť trochu neskromne, ale mne sa zdá, že by náš príbeh mal vstúpiť do dejín vedy. Nie pre jeho politickú absurdnosť, ale ako dôkaz toho, aká rozhodujúca je vo vede originalita. Vedec chce byť úspešným, a to najmä v očiach svojich kolegov, s ktorými vlastne hrá hru plnú napätia. V hre chce vyhrať. Ale práve preto hrá sa takáto hra štandardnými

prostriedkami, podľa dohodnutých pravidiel, týka sa tém, na ktorých sa všetci zhodnú a ktoré sa javia najslubnejšie. Takou témou bola v dobe, o ktorej je reč, otázka, ako sa premieňa energia v živých organizmoch. Vedelo sa, že v každej svojej bunke máme čosi ako miniatúrne elektrárne – voláme ich mitochondrie – v ktorých sa energia z potravín, čo sme pojedli, premieňa na také formy, ktoré nám umožňujú pohybovať sa, konať prácu, ba aj myslieť. Ako sa tá premena deje, sa nevedelo. To som chcel objaviť, paralelne s inými vedcami inde vo svete. Keby som bol mal tie drahé zariadenia a drahé chemikálie, ako mali oni, bol by som to býval asi robil rovnako ako oni. Lenže na bratislavskej univerzite nebolo vtedy ani peňazí, ani prístrojov. Núdza ma prinútila hľadať originálne spôsoby, vybrať sa cestou, ktorou nešiel nik. Za korunu som v obchode kúpil desať dekov pekárskeho droždia – a to nám stačilo na týždeň experimentov. Droždie sú kvasinky, živé tvory, tiež majú mitochondrie ako my, ľudia. Navyše však majú kvasinky jednu výhodu: dá sa s nimi robiť nielen chemický výskum, ale aj genetický. A to sme vtedy urobili: skombinovali sme biochemické a genetické prístupy v štúdiu bunkových „elektrární“. Najmenej o desať rokov sme predbehli svet. Ten potom kombináciu biochémie a genetiky tiež objavil, a čoskoro sa práve z tohto typu výskumu začali doslova sypať Nobelove ceny – zrodili sa génové manipulácie, genetické inžinierstvo, biotechnológie. Keď som sa po páde komunizmu mohol vrátiť späť na univerzitu, dalo sa priamo nadviazať na to, čo sme začali robiť pred 20 rokmi a museli prerušiť. Stále to ešte boli zaujímavé a aj po takej dlhej dobe ešte aktuálne problémy – ibaže 20 stratených rokov sa už dohnať nedalo. Svet na nás nečakal. Sme dobrí v biochémii a genetike mitochondrií, ale už nie najlepši.

Vysvetlite príčiny zlikvidovania Vášho pracoviska.

V politických čistkách v roku 1970 nemohli mi, pri najlepšej snahe všetkých tých horlivých normalizátorov, pripísať nejakú „nepriateľskú“ politickú činnosť. V komunistickej strane som nebol a ani som sa neangažoval v nejakých ilegálnych organizáciách. A tak sa oficiálne zdôvodnilo, že ma vylúčili pre moje „podvrtné“ názory. Že som vraj kazil mladých ľudí, vstúpajúc do nich „buržoázny“ pohľad na svet. Keďže som sa domov vrátil z USA, hoci vtedy väčšina ľudí sa nevracala a mnohí sa skôr pokúšali utiecť do cudziny z našej normalizačnej klietky, rozšírili sa aj reči, že som sa z Ameriky vrátil, aby som robil amerického špióna. Pritom, musím povedať, ma pred mojím odchodom z USA americkí kolegovia varovali. Ponúkali mi výhodné pozície na popredných amerických univerzitách. Ja som im ale chcel dokázať, ako kedysi keď som dal prednosť Bratislave pred Prahou, že aj u nás, v hmotne i duchovne oveľa skromnejších pomeroch, sa im vyrovnáme. Asi som si aj sebavedome myslel: keď som to dokázal už raz, prečo by som nemal aj druhý?! Členovia previerkovej komisie ma urobili zodpovedným dokonca aj za mladých kolegov, z ktorých niektorí boli vtedy členmi strany a po previerkach boli z nej vylúčení – vraj som ich ja pokazil. V tom asi jedinom bolo kus pravdy: pred previerkovou komisiou sa títo mladí ľudia neohli a neoznačili ruský vpád za „bratskú pomoc“, ako museli urobiť všetci tí, čo vtedy straníckymi čistkami prešli. Moji mladí kolegovia chápali to ako agresiu a okupáciu a tak to aj povedali. Keby tak neboli urobili, asi by sa hanbili pred mnou. Naozaj som nielen učil, ale aj vyžadoval od svojich spolupracovníkov a študentov, aby netaktizovali a vždy hovorili to, čo si mysleli.

Pravá príčina rozbitia nášho pracoviska na počiatku normalizácie bola však jednoduchšia. Závist'. Politické čistky v roku 1970 dali príležitosť úbohým, neschopným, závistlivým ľuďom, aby zničili to, čo ich prečnievalo. A tiež aby odstránili tých, ktorí ich ohrozovali. V prípade likvidácie nášho pracoviska bola politika iba zámienkou. Samozrejme, ja som sa naozaj nikdy netajil tým, že na vysoké školy patria iba najlepší odborníci, silné osobnosti, ľudia s vysokou morálkou, v ktorých študenti vidia svoje vzory. Aj dnes tieto moje názory, naďalej aj verejne deklarované, znepokojujú a dráždia mnohých, aj dnes v nich vidia

svoje ohrozenie, aj dnes ich škrie, že tieto názory vstúpujem aj do svojich žiakov – ibaže, našťastie, dnes už niet straníckych výborov a ani previerkových komisií, ktoré by mohli zopakovať to, čo s nami urobili pred 35 rokmi. V tom je veľká výhoda, ale aj životaschopnosť, demokracie.

Aké je terajšie zameranie Vašej vedeckej práce?

Dnes moji mladí kolegovia úspešne pokračujú v práci, ktorú sme pred 35 rokmi museli prerušiť. Biochemická genetika, alebo, ako sa dnes bežnejšie hovorí, molekulárna biológia mitochondrií sa u nás zdarne rozvíja. Robia to oveľa lepšie, ako by som to vo svojom terajšom veku dokázal ja. To je ale pre mňa príležitosťou, aby som sa znovu, teraz už nie ani tak pod tlakom núdze ale na základe životných skúseností, mohol pokúšať o novú originalitu, o bádanie v oblastiach, v ktorých iní nebádajú, o prerážanie nových ciest. S využitím svojich skúseností nielen z biochémie a genetiky (1954-1970), ale aj psychiatrie, ktorej som sa podučil v Pezinku (1970-1976), etológie (vedy o správaní), s ktorou som sa zoznámil trochu počas svojho zamestnania v Ústave fyziológie hospodárskych zvierat v Ivanke pri Dunaji (1977-1989) a dôkladne počas svojho pobytu na rakúskom ústave zakladateľa etológie, Konrada Lorenza (1997-1999), mimochodom tiež nositeľa Nobelovej ceny. Ale tiež s využitím skúseností z politiky – jednak z tej bolestných lekcie, čo som práve vylíčil (1970), a jednak, a najmä, z mojej priamej profesionálnej účasti v politike (1989-1990) a diplomacii (1990-1992). Vedecké oblasti, ktoré rozvíjame, možno nazývať biopolitikou, biopedagogikou, biosociológiou – a ich spoločným menovateľom je disciplína, ktorá sa zrodila tu na Slovensku a o ktorej nepochybujem, že ju moji pokračovatelia rozvinú do podoby, čo bude svet obdivovať: kognitívna biológia.

Hlavné poučenie, čo som získal nie ja, ale celá moja generácia, čo prežila svoj život v dramatickej dobe druhej polovice 20. storočia, je možno toto: Individuálni ľudia sme slabé tvory, nie beštie, ale skôr plaché, vystrašené živočíchy, ktorých strach tlačí do vysoko solidárnych sociálnych skupín. Sme hyperemocionálni – zo všetkých živočíchov sme najcitlivejší na bolesť a najviac sa ženieme za slasťou. Sme mýtofilí – potrebujeme mať jasný, zrozumiteľný a úplný výklad sveta. Máme sklon uznávať len svoj vlastný výklad, veriť na svoju pravdu ako jedínú a nenávidieť tých, čo vyznávajú iné pravdy. Keď sa s celou touto svojou obmedzenosťou a slabosťou stávame súčasťou moderných inštitúcií, sme strašne nebezpečnými. Nebezpečnými vlastne nie my, ľudskí jednotlivci, ale práve tieto inštitúcie. To bol prípad komunistickej strany, ktorej anonymne rozhodnutia tak ťažko, nespravodlivo a iracionálne zasiahli do životnej dráhy mnohých z nás. Ale to je aj dnešný prípad inštitúcií, ktoré stoja za vojnou v Iraku, za samovražednými útokmi v Palestíne, za všetkými tými, čo svoju jedínú pravdu presadzujú krvou a mečom. Ale aj takých inštitúcií, ako je globálny trh, a aj moderná veda. O ktorých ani nevieme predvídať, kam nás v najbližších rokoch zavedú. Práve preto som presvedčený, že by dnes hlavnou úlohou vedy malo byť skúmanie ľudského správania a spoločenskej dynamiky. Sám sa práve v tomto bádateľsky, ale aj spoločensky, cez činnosť vo viacerých medzinárodných organizáciách, angažujem.

III. Školy a politika

Boli ste ministrom školstva. Ako sa z jedného dňa na druhý stane z výskumníka politik?

O tom, že raz budem v politike, sa mi nikdy ani nesnívalo a ani som po tom netúžil. Aj po vyhodení z univerzity, počas dvadsiatich rokov „normalizácie“, som sa o politiku nijak zvlášť nezaujímal a ani sa jej nevenoval. Ako jeden z „postihnutých“ som sa samozrejme nevyhol stykom s inými „postihnutými“. Takto som aj poznal časť ľudí z českého disentu. Ľudia rovnakého zmýšľania schádzavali sme sa v Bratislave na akýchsi viac-menej ilegálnych domácich seminároch, no ich poslaním nebolo robiť aktívnu protirežimovú politiku, ale

pestovať slobodné, nezávislé myslenie. Hovorilo sa o filozofii, dejinách kultúry, o našich (podľa môjho názoru, čo som vtedy presadzoval) pomýlených národných tradíciách. Navzájom sme sa oboznamovali so svojimi odbornými disciplínami. Niekoľko rokov sa takéto semináre konali v byte môjho brata Bohuša, kde sa okrem mňa ako prírodovedca stretávali literáti, umenovedci, sociológovia. Pavol Demeš robieval bytové semináre, kde mladým ľuďom prednášali historici, psychológovia, prírodovedci. Na podobných seminároch u Soni Čechovej som spoznal Jána Budaja, Martina Bútoru, Martina Šimečku. Posledný takýto seminár – a ten vstúpil aj do histórie – sa konal 18. novembra 1989 v byte u manželov Szomolányiovcov. Tam sme možno po prvýkrát už aj vážne diskutovali o tom, s Budajom, Gálom, Szomolányiovou a inými neskoršími prominentmi ponovembrovej politiky, akú politickú akciu, čo by urýchlila pád režimu, podniknúť. No keď dva dni na to sa začali organizovať konkrétne akcie, už pod hlavičkou Verejnosti proti násiliu (VPN), schválne som odcestoval mimo Bratislavu. Nechcel som byť rušený. Písal som knihu o kognitívnej biológii, vede, ktorú som práve začal rozvíjať. Aj experimentálna práca, čo sme vtedy v Ivanke robili, si vyžadovala sústredenie. No pokoja som už nenašiel. Za pár dní som bol späť v Bratislave, začal chodiť s hercami na mítingy po vysokých školách, zúčastňoval sa práce novoutvorených výborov pre reformu vedy a školstva, aktívne diskutoval na javiskách bratislavských divadiel. Ba aj na doskách nitrianskeho divadla som si vtedy zaúčinkoval ako diskutér.

Padla posledná komunistická vláda, mala sa tvoriť nová. Vtedy sa na Učiteľskom fóre, ale aj v kruhoch mojich kolegov z čias bytových seminárov, zrodil nápad, že by som v novej vláde mal byť ministrom školstva. Neprichádzalo do úvahy! Nastal dokonca okamžik, keď skoro celá vláda bola už zostavená, ale tento post bol neobsadený a vláda nemohla byť menovaná. Kto vtedy za mňa rozhodol, boli traja moji najbližší spolupracovníci v ivanskom ústave. Jedno celé odopoludnie ma presviedčali, prečo sa mám ujať ministrovania. Večer som zašiel na ústredie VPN a vyslovil svoju ochotu vziať funkciu. Na druhý deň ráno, keď som sa zbieral do Ivanky dokončiť experimenty s mitochondriálnou DNA, mi zavolali z úradu vlády, že pre mňa posielajú auto, lebo za pár hodín bude na Hrade menovaná nová vláda. Na obed som už bol ministrom. Hodinu na to už nová vláda zasadala. Po jej skončení prišli za mnou novinári a pýtali sa, čo považujem za svoju hlavnú úlohu. „Narovnať skrivenú chrbticu učiteľov“ – to bola moje prvé verejné ministerské vyhlásenie. Na druhý deň som už mal ísť úradovať do ministerskej pracovne, lenže ja som ani len nevedel, kde v Bratislave je budova ministerstva školstva. Tak sme sa vtedy, v tých „hviezdnych hodinách“ Slovenska, stávali, z jedného dňa na druhý, ministrami.

Čo ste chceli vo funkcii dosiahnuť?

Neskúsený v politike, mal som hromadu naivných predstáv. Prvou bolo to, že som niekoľko prvých týždňov verejne vyhlasoval, že som síce ministrom, ale nie politikom. Že som intelektuálom v politike, a to len na krátku dobu, kým sa veci ponapravajú, a že sa chcem rýchlo vrátiť do vedy. Hneď na druhý deň po nástupe do funkcie v diskusii o školstve v televízii som vyhlásil, že začína doba slobodného učiteľa. Že učiteľovi už nik nebude prikazovať, ako má myslieť, že je koniec s podrobnými ministerskými inštrukciami, čo má učiť. Deň na to som bol v Slovenskej národnej rade vystavený prvej ministerskej interpelácii. Poslankyňa, povolaním učiteľka, sa na mňa obrátila celá zdesená: ako máme učiť, keď nebudeme z ministerstva dostávať smernice?!

My, experimentálni výskumníci, každý deň dostávame v laboratóriu veľmi poučnú lekcii. O tom, aké malé a obmedzené sú naše znalosti a aké pomýlené je držať sa presvedčenia o vlastnej pravde. Preto jeden z mojich prvých krokov v ministerskej funkcii bolo, že som začal tvoriť expertné skupiny. Na každý konkrétny problém školstva vytvoril som skupinu odborníkov, ktorá problém analyzovali a navrhovali riešenie. Už behom mesiaca bolo takýchto skupín niekoľko desiatok. Iba na základe ich doporučení som robil rozhodnutia.

Aj tak mi však bolo jasné, že nemáme čo nové vymýšľať, že sa nám treba vrátiť sa k osvedčeným tradíciám nášho školstva, plus prebrať to najlepšie, čo sa osvedčilo inde vo svete. V tomto zmysle som aj formuloval svoju časť pre programové vyhlásenie vlády. Bolo mi tiež jasné, že treba čím skôr prijať nové školské zákony. Veľa času som venoval citlivej otázke slovenských a maďarských škôl na južnom Slovensku. Trval som na tom, že ich problémy musia byť riešené spoločne a vytvoril som oddelenie pre školy na národne zmiešanom území.

Neľahká, a aj bolestná, bola otázka personálnych výmen na školách. Ako dostať preč z vedúcich funkcií neschopných a karieristov, čo sa do vedúcich pozícií dostali cez stranícku legitimáciu a pritom nepostihnúť obetavých a poctivých ľudí? Ako zabrániť, aby si ľudia nevybavovali osobné účty? Ako nepripustiť, aby sa spustili nové previerky, aj keď teraz opačne ako za komunizmu? Aj tam som sa držal doporučení expertov. No tu som dostal aj prvú lekciiu toho, aká ťažká je profesia politika. Ani chybám, ani krivdám sa v politike nedá vyhnúť. Polepším viac ako zhorším? Pomôžem viac ako poškodím? Ak môžem voliť medzi dvomi zlami, ktorí z dvoch ziel je menšie? Často bolo treba konať pod tlakom dvoch protikladných záujmov. Po čase som si vypracoval jednoduché kritérium: ak z jednej i druhej strany dostávam rovnaký počet faciiek, konám asi optimálne a spravodlivo.

Znamená to, že sa Vám podarilo vniknúť do politiky?

Myslím, že som veľmi rýchlo – poviem neskromne: včашšie ako iní moji kolegovia z VPN – pochopil povahu politiky. Že politika je bojom skupín o moc nad ľuďmi. Že ale práve pre toto je politika v demokratickom systéme umením dohôd a kompromisov. Dobrý politik nemá, ba v mojej ideálnej predstave ani nesmie, byť človekom bez zásad a nadosobných cieľov, ale musí vedieť taktizovať, aby tieto ciele dosiahol.

Videl som však, že takýchto skutočných politikov je u nás málo. Pochopiteľne – veď za komunizmu nemohli vyrásť politické osobnosti. Ba ťažko mohli vyrásť i akékoľvek iné silné osobnosti. Kto chcel byť úspešným, urobiť kariéru, musel sa ohýbať, prispôsobovať, hovoriť vo frázach, klamať.

Navyše som si v tejto funkcii upevnil svoje dávne presvedčenie, ktoré aj teraz všade hlásam a presadzujem: Treba odlišovať politikov a intelektuálov. Obe kategórie sú pre spoločnosť rovnako dôležité, ale plnia rozdielne funkcie. Jedna i druhá si vyžadujú celkom iné typy ľudí. Toto rozdelenie sa vytvorilo už v dávnej minulosti ľudstva: v primitívnych kmeňoch politikom odpovedali náčelníci, intelektuálom šamani. Ak politik musí účinne konať, ale práve preto aj taktizovať, intelektuál, v mojom chápaní, je teoretikom. Je to človek, ktorý sa usiluje o pochopenie sveta a spoločnosti, ktorej je súčasťou; človek, ktorý hľadá a hovorí to, čo považuje za pravdu, bez kompromisov, bez klúčkovania a taktizovania. Spoločnosť bez politikov je, samozrejme, nevládna a bezmocná. No spoločnosť bez intelektuálov je spoločnosťou v bezvedomí. Mimochodom, dosť sa obávam, že dnes, 15 rokov od pádu komunizmu, máme u nás už sem-tam dobrých politikov, ale veľmi nám chýbajú opravdiví intelektuáli. To, že sme zatopení záplavou obrazov a hlukov z televízie, rádia a novín, ešte neznamená, že máme dosť ozajstných ideí a dosť poznania o tom, čo sa okolo nás a s nami deje. Bohužiaľ, začína to platiť stále viac už nielen u nás, ale v celkom svete.

Páčilo sa Vám v politike?

Marián Čalfa, ktorý bol po novembri 1989 predsedom federálnej vlády, povedal neskôr, že politika je ako droga. Naozaj je tomu tak. Asi iba ten, čo si to osobne vyskúšal, vie presne, akou slasťou je mať ohromnú moc nad vecami a nad ľuďmi. Z jedného dňa na druhý vás okolie začne presviedčať, že ste najmúdrejším na svete, začne sa vám dostávať obdivu a priazne zo strany krásnych žien, vozíte sa v luxusných autách a na ulici vás ľudia poznávajú a

sa vám klaňajú. Stačí pohnúť prstom a skoro všetky vaše prania sa vám plnia – ako v rozprávke.

Nášťastie, rýchlo som videl toto drogové nebezpečie a vyhýbal sa mu. Priľahko som rozpoznával podlizovanie a pretváрку a plnili ma odporom. Horšie bolo, že mi bolo treba pohybovať sa v prostredí ľudí, ktorí síce mali politickú moc, rovnakú a ba i väčšiu ako ja, ale mne pripadali neinteligentní, málo vzdelaní, bezzásadoví, ba rovno poviem – hlúpi. Kým mi politika pripadala ako nová zaujímavá hra, bavila ma. Veľmi rýchlo ma však začala nudiť. Navyše som cítil, že po vypadnutí z profesie vedca mi tiež hrozí nebezpečie zhlúpnutia. Keby ste si dnes pustili záznamy televíznych prenosov z vtedajšieho slovenského parlamentu, kde sme ako členovia vlády museli celé hodiny počúvať prázdne tárania poslancov, možno by ste ma tam videli, ako si stále niečo čítam. Nosil som si tam odbornú literatúru. Pripadal som si ako za gymnaziálnych čias – aj vtedy som počas nudných hodín vyučovania, schovaný za chrbtom spolužiaka, prečítal takto celú hromadu kníh.

Preto ste aj z politiky odišli?

To, že ma politika prestala baviť, nebola jediná príčina. Naivne som si myslel, že podstatné veci sa urobili a že sa mi treba vrátiť do vedy. Keď sa ukázalo, že je voľné miesto veľvyslanca Československa pri UNESCO v Paríži, rozhodol som sa vládu opustiť a ísť do Paríža. Tam som mal mnoho vedeckých kolegov a predstavoval som si, zas ale bohužiaľ naivne, že budem cez kontakt s nimi kombinovať diplomatickú funkciu s prácou vedeckého pracovníka. Dalo sa to trochu, ale veľmi neúčinne: diplomatických povinností bolo priveľa. Prvé, čo som chcel cez UNESCO vybojovať, bola podpora pre Stredoeurópsku univerzitu v Bratislave. Jej myšlienka vznikla ešte za môjho ministrovania, ale keďže ju mal financovať americký miliardár maďarského pôvodu, George Soros, slovenskí nacionalisti sa postavili proti. Ja som to ale považoval za svoju absolútnu prioritu. Univerzita mala sídliť na Hradnom kopci, v budove, kde dnes zasadá slovenský parlament. Aj teraz sa mi často stáva, že keď sa veziem električkou popod Hradný kopec, predstavujem si, ako by nad Bratislavou trónila medzinárodná univerzita – symbolický dôkaz, že Slováci dorástli na úroveň sveta.

V UNESCO som sa veľa angažoval v podpore rozvíjania vedy a vzdelanosti v krajinách tretieho sveta. To dodnes považujem za dôležité pre svet: od Ázie a Afriky bude záležať budúcnosť celého sveta.

Ľutujete svoj odchod z politiky?

Často sa mi v poslednom desaťročí stávalo, že som svoj predčasný odchod z politiky ľutoval. To vtedy, keď som sa zasníval, aké mohli byť alternatívy nášho vývoja. Po prvých voľbách v roku 1990 navrhovali mi kolegovia z VPN, aby som sa stal predsedom vlády. Až keď som ja, a ešte ďalší dvaja, návrh neprijali, stal sa predsedom Vladimír Mečiar. Som presvedčený, možno neskromne, že by sa mi v tejto funkcii bolo podarilo zabrániť rozpadu Československa. Zvykneme sa utešovať, že sa vlastne nič tak hrozného nestalo. Vidím to ináč. Dnes namiesto štátu, ktorý bol v Masarykových časoch obdivovaný celým svetom, máme dva miniatúrne, politicky a ekonomicky slabé, a duchovne vyprázdnené, štátiky. Miesto toho by sme v tejto dobe mohli byť jedným z vedúcich štátov Európy. Česi a Slováci, aj keď sme sa sem-tam súrodenecky hašterili, sme navzájom nie sčítavali, ale vynásobovali svoje sily a schopnosti.

Predstavujem si – skôr snívam, lebo viem, že toto je nereálne – ako by som bol presadil iný spôsob privatizácie. Privatizácia, v podobe v akej u nás prebehla, sa mi javí ako najväčšie rabovanie, k akému kedy došlo v dejinách. Samozrejme, štátny majetok nemohol byť rozdelený medzi všetkých. Fabriku nemôžu vlastníť všetci, musí mať jediného vlastníka – taká, zdá sa, je ekonomická podmienka efektívnosti a konkurencieschopnosti. Ale prečo sa novými kapitalistami museli stať poväčšine najhorší z nás, bezohľadní, bezzásadoví, ktorí

dokázali podliezať politikom a kupovať si ich, a ktorí sú, navyše, tak často nekompetentní, nevzdelaní, a v správaní primitívni a hrubí? Zbytok majetku, ktorého väčšiu časť prešustrovali alebo preliali do stavieb svojich prepychových vil, nakoniec tak či tak skončí v zahraničných rukách. Lebo iba zahraničie má potrebný kapitál, bez ktorého sa z biedy nedostaneme. Mohli sme štátny majetok rovno predať zahraničným podnikateľom, ktorý by už pred pomaly 15 rokmi prišli sem s kapitálom a Slovensko mohlo ekonomicky prekvitať. A ešte o jednom spôsobe delenia majetku snívam, ktorý by som možno bol presadzoval: namiesto prideľovania „dopredu určeným záujemcom“ by sa fabriky prideľovali losom. Každý dospelý občan by bol rovnocenným účastníkom lotérie. Fabriku by dostal ten, čo by si vytiahol šťastný los – viete si predstaviť spravodlivejšie riešenie?

V podstate ale svoj odchod z politiky neľutujem. Musel som voliť: politika alebo veda. Zvolil som vedu. Vedu, spojenú s vyučovaním – veď naďalej pôsobím aj ako vysokoškolský učiteľ.

Odvolávame sa na Vaše slová ako ministra školstva. Stále trváte na tom, že učitelia sú mäkkýše bez chrbtovej kosti?

To, že mi je doteraz pripisovaný tento výrok, považujem za najväčší podraz, ktorý bol v tých časoch voči mne urobený. Toto tvrdenie bolo uverejnené v Pravde, vtedy ešte denníku komunistickej strany a doteraz som si istý, že šlo o zámer torpédovať všetko, čo sme v reforme školstva robili. Skutočnosť bola iná. Krátko po novembrovom prevrate chodilo za mnou na ministerstvo hodne vysokoškolských učiteľov, ktorých som poznal ako exponentov komunistického režimu, s ponukou ako chcú oddane slúžiť novému demokratickému školstvu. Takto za mnou aj prišiel učiteľský zbor Fakulty marxizmu-leninizmu pri Ústrednom výbore komunistickej strany. V ich čele bol Juraj Zvara, ktorého som poznal ešte z čias môjho pôsobenia na prírodovedeckej fakulte, kde vtedy učil „vedecký komunizmus“. Prišli ponúknuť, že chcú vyučovať modernú politológiu. A práve v ten istý deň ma navštívili dve mladé novopečené novinárky z nového denníka Verejnosť s otázkou, ako vidím situáciu na vysokých školách. Povedal som im, že si na vysokých školách vážim mnohých odborníkov. statočných ľudí a osobností, ale že sa obávam takých, ktorí rýchlo prevracajú kabáty. Ktorí sú ako „mäkkýše bez chrbtice vlastného názoru“, ochotní slúžiť komukol'vek a hlásať čokoľvek. Z tohto konštatovania, ktoré, žiaľ, už samotné redaktorky zamontovali nešťastne do svojej reportáže o základných a stredných školách, potom Pravda vykonštruovala onen zlomyselný bombastický nezmysel, že v mojich očiach sú všetci učitelia akési „mäkkýše bez chrbtovej kosti“.

Nedávno, v 9. čísle týždenníka Slovo, sme s mojím mladým kolegom Ľubomírom Tomáškom uverejnili článok o vede a učiteľoch. Je v ňom aj stať o rôznych typoch našich vysokoškolských učiteľov. Vyjadruje ten istý názor, aký som zastával aj v časoch svojej ministerskej funkcie. Článok som Vám poslal a ak si v Porubských novinách nájdete trochu miesta, bol by som rád, keby ste príslušnú časť z tohto článku uverejnili.

Dodám k tomu len jedno: Nielen z učiteľov, čo sú bez „chrbtice vlastného názoru“ treba mať strach. Ešte viac to platí o politikoch. Taký typ politikov je najhorší a najnebezpečnejší. Viem o čom hovorím – poznal som ich z väčšej blízkosti, než z akej ich môže vidieť verejnosť. Ešte to rozšírim: to isté platí aj o intelektuáloch. Ľudia bez zásad, prispôsobiví, sledujúci iba svoj osobný prospech, musia byť verejne pranierovaní a odsudzovaní. Dnes je v móde zastávať tézu, ktorej autorstvo sa omylom a nespravodlivo pripisuje zakladateľovi liberálnej ekonómie Adamovi Smithovi. Odcitujem doslova z jedného zo svojich posledných publikovaných článkov: „V dobe, keď prudká dynamika sveta labilizuje všetky hodnoty a tým ohrozuje celú stavbu civilizácie, téza, že jedinec najviac prospieva spoločnosti a ľudstvu vtedy, keď premyslene a cieľavedome sleduje iba svoje vlastné záujmy, je najnechutnejším, ale aj najnebezpečnejším, bludom.“

Čo Vás osobne v Porube teší a naopak mrzí?

Musím Vám povedať, že mi máločo urobilo v poslednej dobe takú radosť, ako čítanie Vašej reportáže o mladých Porubänoch, ktorý využívajú internet v obecnej knižnici. V mojich žiackych a študentských rokoch bola táto knižnica malým pokladom: z nej nám ujšekovia Mudroň a Beľko požičiavali knihy, a tie boli vtedy pre nás hlavným prameňom zábavy, no najmä poznávania. Iba pár ľudí z našej obce malo vtedy maturitu a vysokú školu ešte nik. Dnes sa Poruba môže chváliť už hádam nie ani desiatkami, ale stovkami inžinierov, lekárov, pedagógov, čo sa v nej narodili a vyrástli. Je priam fascinujúce čítať, ako si dnes mladí Porubania voľne surfujú po internete a nedá sa vyhnúť predstave, že mnohí z nich sa v budúcnosti stanú veľkými postavami nie iba slovenskej, ale celosvetovej vedy. Kde len chodím, vychvaľujem to, čo ste vo Vašej reportáži popísali. Pravda, vždy s hrdosťou, že som tiež vyrastal v tejto malej zázračnej dedine pod Poludnicou.

Čo treba ľuďom vštepiť, aby sme žili tak, ako majú žiť ľudia?

Myslím si, že je dosť zrejmé z nášho rozhovoru, aké sú moje predstavy o tom, čo by bolo treba robiť. Vracia nás to vlastne k začiatku nášho rozhovoru. Osobnosť človeka sa vytvára veľmi zavčas po narodení. Či budú u nás vyrastať ľudia statoční, sebaistí, s pevnými zásadami, s hodnotami ktoré presahujú ich vlastný sebecký záujem, to bude záležať od rodiny a učiteľov. Preto je učiteľské povolanie najdôležitejšie – okrem jedného, ktoré je ešte dôležitejšie: a to je povolanie rodičovské. Náš veľký pedagóg Jan Ámos Komenský raz napísal: „Hlavným, ak nie jediným, o čo sa nám treba usilovať, je šťastie ľudského rodu.“ Vieme my však vôbec, čo je ľudské šťastie? A dokážeme to vedieť, ak zatiaľ tak málo vieme o človeku? Takže: treba nám prednostne rozvíjať vedu o človeku a vedu o ľudskom šťastí.

Pokroky v tejto vede budú raz určite odmenené Nobelovými cenami. Bol by som rád, keby tieto moje záverečné vety zasiahli mladých rodákov z mojej závažnej Závažnej Poruby tak silno, imprintingovo, ako kedysi mňa slová môjho porubského učiteľa Jána Vašku, ktoré som spomínal. Prečo by prvá Nobelova cena za vedu o šťastí nemohla prísť na Slovensko? A prečo by ju nemal dostať niekto z tejto nádejnej ambicióznej mlade, ktorá nám v Porube vyrastá?

Príloha

Úryvok z článku Ladislava Kováča a Ľubomíra Tomášku „Do tretice o vede a učiteľoch“, ktorý bol uverejnený v týždenníku Slovo, 9/04, str. 11.

III. Do tretice o vede a učiteľoch

Žijeme v dobe, v ktorej sa priveľa hovorí a píše, málo diskutuje a polemizuje. Zatopení sme dátami. Vypočujeme, prečítame – za pár minút zabudneme. Veď ako ináč si v mozgu uvoľniť miesto pre nové dáta?! Lenže aký je z nich potom úžitok, okrem chvíľkového vzrušenia (alebo nudy)? Dnes už vari len vtedy, keď dôjde k stretu a zrážke **rozdielných** tvrdení, sa niečo zapíše do dlhodobej pamäti. Iba tak pribúda múdrosť – polemizujúcich i prizierajúcich. Naša názorová konfrontácia na stránkach Slova (v 5. a 7. tohoročnom čísle) nám obom pomohla viac si ozrejmiť to, o čom už dlho premýšľame.

V prvom z príspevkov sa jeden z nás zameriaval na jeden zo špecifických javov doby: na výskyt vysokoškolských učiteľov, ktorí sa ustavične sťažujú, stenajú nad našou biedou, štylizujú sa do roly obetných baránkov na „roli národa dedičnej“ – a svoju malomyselnosť

prenášajú na študentov. Do protikladu s nimi postavil učiteľov, ktorí ho skutočne ovplyvnili: optimistických, dravých, vášnivo oddaných vedeckému bádaniu – iba takíto môžu silno motivovať študentov. Napodobňovanie učiteľa ako vzoru bolo od nepamäti spôsobom, akým žiak rozvíjal svoju osobnosť a prirodzenú túžbu byť úspešným a vyniknúť.

Nebolo zámerom vymenovať iné typy z nášho akademického panoptika. Napríklad typ človeka, ktorý sa vypočítavo ženie za osobnou kariérou, pričom neberie ohľad na záujmy iných ľudí. Samotné vedecké skúmanie ho nebaví; ide mu o tituly, pred menom i za menom. A o peniaze. Peniaze na výskum (a na prílepšenia k platom) získavajú takéto individua po známostiach, alebo cez bratstvá seberovných. Najodpornejším spôsobom – zavádzaním politikov rečami o tom, ako vedecký výskum, zameraný na „spoločensky relevantné“ smery, spasí našu ekonomiku. Starším z tejto kategórie sa takáto demagógia osvedčila za komunizmu, stala sa ich „druhou prírodou“; a vychovávajú, žiaľ, seberovných. Takýchto ľudí, nebrzdených nijakými nemennými, do osobnosti imprintovanými zásadami, nazval jeden z nás „ontologickými pragmatikmi“. Všade sa nájdu, ale prostredie postkomunistických krajín im zvlášť prospieva. Pragmatizmus nie je pre nich jednou z „technik“ presadzovania hodnôt. Oni nemajú hodnoty, čo by presahovali ich osobný záujem. Neuznávajú nijaké pravidlá hry; a keby aj, nemajú problém meniť ich behom hry. Komunizmus, ktorý rozvrátil tradičné hodnoty kultúry, nám tento typ ľudí bez zásad zanechal ako *najhoršie dedičstvo*.

Spolu s ďalším typom: učiteľmi *beztvarými*, bez ambícií, ochotnými poslúchať kohokoľvek, kto vládne, a hlásať čokoľvek. Bolo už kedysi povedané: učiteľ má byť vzorom, ak nie hodným nasledovania, tak odstrašujúcim. Títo nie sú jedným ani druhým. Sú študentom na posmech, pokiaľ v rukách nemajú moc. Kde moc majú, dosahujú jedinú: všeobecné znechutenie a apatiu. V lepšom prípade únik najlepších študentov čo najďalej z ich dosahu.

Nezakrývajte si oči: všetky tieto typy u nás úspešne prežívajú. A bohužiaľ, vytvárajú na školách šedivé prostredie, ktoré pozitívne selektuje študentov im podobných. Preto má táto spoločnosť ešte ďaleko od normálu. Jedna generácia bude musieť vymrieť, aby sa poškodenie z čias komunizmu, morálne a právne, ako-tak zreparovalo. Doteraz právny systém zregeneroval len čiastočne. Korupcia ostala na úrovni krajín tretieho sveta. Bodaj by sa sociálnym parazitom nedarilo, keď majú živnú pôdu takú výdatnú!

Chvalabohu, je u nás aj iný typ učiteľov. Druhý z príspevkov sa týkal nich. Učiteľov, ktorým vedecký výskum, v príjemnej a vzrušujúcej kombinácii s vyučovaním, prináša *osobné* potešenie. Ktorí majú mladých ľudí radi. Ktorí berú svoju prácu ako *hru*. Hru, v ktorej chcú vyniknúť, ale ktorá sa hrá podľa pravidiel. Ktorú práve dodržiavanie pravidiel robí krásnou. Ten, čo z učiteľov túži po vlastnej spokojnosti, po výhre, po spoločenskom uznaní, po úcte študentov, nemá sa čo hanbiť: sú to cnosti, ktoré spoločnosť potrebuje. Tie treba vstěpovať aj do našich pokračovateľov.

Všetky vymenované osobnostné typy majú jedno spoločné: poháňaní sú emóciami. Ako každý živý tvor usilujú sa získať čo najviac svojho osobného blaha a vyhýbať sa bolesti. Iba biologicky a psychicky nenormálni medzi nimi, masochisti, by si zámerne sami sebe spôsobovali bolesť (hoci by niekto mohol tvrdiť, že tak robia preto, lebo takáto bolesť je pre nich zdrojom príjemnosti). Sú teda všetci egoistami? Kto z nich najviac splňuje kritérium učiteľa, akého by sme potrebovali? Určite nie tí, čo sledujú iba svoje úzko osobné ciele a nehľadajú na iných. Naopak, splňujú ho tí, ktorých motivácia, hľadanie vlastného potešenia, tlačí do skutkov, ktoré *ich okolie* označuje za altruistické – to bolo implicitné posolstvo prvého a explicitný apel druhého z oboch príspevkov.

...